

મનુષ્યની અમાપ શક્તિ – સંસ્કાર

દરેક મનુષ્ય આત્માની અંદર ત્રણ શક્તિઓ રહેલી છે. આત્માની વિચારવાની શક્તિને મન, નિર્ણય કરવાની શક્તિને બુદ્ધિ અને મન-બુદ્ધિ દ્વારા વિચાર અને નિર્ણય કરીને જે કર્મ કરવામાં આવે છે, તેની છાપ આત્મા પર પડે છે, જેને યાદ રાખવાની આત્માની શક્તિને સંસ્કાર કહેવામાં આવે છે. મનુષ્ય મન વિવિધ પ્રકારનાં વિચારો કરે છે, જેને રાજયોગનાં નિયમિત અને સતત અભ્યાસ દ્વારા પરિવર્તન કરી શકાય છે. બુદ્ધિ મુખ્યત્વે નિર્ણય લેવાનું કાર્ય કરે છે. દરેક માનવ આત્મામાં વિચાર, વાણી અને વર્તનની અમીટ છાપ આત્મા ઉપર સંસ્કારના રૂપમાં પડે છે, જે આત્મા તેની સાથે લઈ જાય છે, જેમાં વિજ્ઞાનની ભાષામાં અર્ધ-જાગૃત મન, સુષુપ્ત મન અને પરમ જાગૃત મન સમાવિષ્ટ થાય છે. વિચાર, વચન કે કર્મ જે આપણે વારંવાર કરીએ જેને ટેવ કે આદત કે ચરિત્ર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, તેને જ સંસ્કાર કહેવામાં આવે છે. સંસ્કારના આધારે જ કોઈ પણ મનુષ્ય આત્માની ઓળખ પાપાત્મા, મહાત્મા, ધર્માત્મા કે દેવાત્મા તરીકે થાય છે. ચિત્રમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે માનવ આત્મામાં પાંચ પ્રકારના સંસ્કાર હોય છે, જેમાં માતા-પિતાના સંસ્કાર, પૂર્વજન્મના સંસ્કાર, સંગતના સંસ્કાર, ઈશ્વર દત્ત સંસ્કાર અને પ્રેરકબળથી સર્જીત સંસ્કારનો સમાવેશ થાય છે.

૧. માતા-પિતાના સંસ્કાર: માનવ આત્મા જે માતાની કૃપેથી જન્મ લે, તે માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન, તેમજ નજીકના કુટુંબના વ્યક્તિઓની રીતભાત, વ્યવહાર, જીવન જીવવાની પદ્ધતિ વગેરેનો ઉંડો પ્રભાવ બાળકના ઉછેર દરમિયાન પડે છે. બાળ-માનસ ઉપર તેની ખૂબ અસર પડે છે અને આ પ્રકારનાં સંસ્કાર માનવ જીવનમાં કુલ સંસ્કારનો આશરે પાંચમો ભાગ હોય છે અર્થાત્ આશરે ૨૦ % સંસ્કાર માનવ જીવનમાં નજીકના કુટુંબના વ્યક્તિઓના હોય છે. બાળક માતાનાં ગર્ભમાં અને પોતે સમજતા શીખે ત્યાં સુધી નિર્દોષ અર્થાત્ સંપૂર્ણ આત્માભિમાની હોય છે, આથી બાળકને મહાત્માથી પણ ઉચ્ચ માનવામાં આવે છે. આ સમયે બાળકની ગ્રહણ કરવાની શક્તિ અમાપ હોય છે, જેનું શાસ્ત્રમાં પણ વર્ણન છે. અભિમન્યુ માતાના ગર્ભમાં જ તેને સાંભળેલી યુધ્ધ કરવાની કળા શીખી લે છે. આ સમયે માતાની માનસિક અવસ્થા બાળકનાં માનસ ઉપર વિશેષ પ્રભાવ પાડે છે. આથી માતાની માનસિક સ્થિતિ સાનુકુળ રહે તે માટે પ્રથમ બાળકનો જન્મ તેના માતા-પિતાને ત્યાં થાય તેવી સામાજિક વ્યવસ્થા હતી. આપણા પૂર્વજો વ્યવહારુ રીતે મહાન મનો-ચિકિત્સક હતા.

૨. પૂર્વજન્મના સંસ્કાર: માનવ આત્મા પુનર્જન્મ મનુષ્ય તરીકે લે છે, જે વૈજ્ઞાનિક રીતે પણ પ્રસિધ્ધ થયું છે. આંબાના બીજમાથી સફરજન મળી ના શકે તેવી જ રીતે માનવમાથી બીજું કોઈ પ્રાણી કે અન્ય યોની બની ના શકે. શાસ્ત્રોમાં જે અન્ય પ્રાણીયોનીમાં માનવીના જન્મ બતાવ્યા છે અર્થાત્ આવા ડર અથવા ભયને કારણે,

માનવ બીજા માનવને દુઃખ ના આપે અથવા બીજા પ્રાણીઓની હત્યા ના કરે કે તેનું ભક્ષણ ના કરે, તે હેતુથી કહેવાયેલું છે, જેને સમજવાની જરૂર છે. ડૉક્ટર બ્રાયન વેઇસ (Dr. Brian Weiss) કે જેઓ કોલંબિયા અને યેલ વિશ્વ-વિદ્યાલયના પ્રાધ્યાપક છે, જેમણે ૧૯૮૦ પછી ૨૦૦૦ માનવીઓને સંમોહન નીંદર (hypnosis regression) મા તેમના પૂર્વ-જન્મમાં લઈ ગયા અને વૈજ્ઞાનિક રીતે પ્રસિધ્ધ કર્યું કે માનવ આત્માનો પૂર્વ-જન્મ પણ માનવીનો હતો. આવી જ હકીકત અમુક માનવીના પૂર્વ-જન્મના સ્મરણો, શરીર બહારના, અને મૃત્યુ નજીકના અનુભવોમાં પણ પ્રસિધ્ધ થઈ. દરેક આત્મા પોતાના સૂક્ષ્મ શરીર સાથે જાય છે અર્થાત્ પુનર્જન્મ માનવ શરીરના સૂક્ષ્મ શરીરના આધારે માનવ તરીકે જ થાય છે. આથી આપણા પૂર્વ-જન્મની ટેવ કે આદત કે સંસ્કાર સાથે આવે છે અને તે પ્રમાણે શરીર તથા પરિસ્થિતિ આપણને મળે છે. આપણે સાથે ભૌતિક ચીજો નથી લેતા પણ સૂક્ષ્મ ચીજ જેને સંસ્કાર કહેવામાં આવે છે, તે સાથે આવે છે. આ સંસ્કારને ઉત્તેજક મળે છે અર્થાત્ તે મુજબ સંગ મળે છે, ત્યારે જ જાગૃત થાય છે.

૩. સંગતના સંસ્કાર: બાળક મોટું થાય ત્યાર બાદ પ્રાથમિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કોલેજ, વિશ્વ-વિદ્યાલય વગેરેમાં જાય ત્યારે વિવિધ પ્રકારની સંગત મળે છે, જેમાં સંગતના સંસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ વ્યક્તિને ધુમ્રપાનની ટેવ ના હોય અને તેના મિત્રો આમંત્રણ

આપે ત્યારે તેનું મન અનેક વિચાર કરે કે શું નુકશાન અને ફાયદો થાય. અંતે તેની બુદ્ધિ નિર્ણય કરે કે એક વાર ટેસ્ટ કરીને અનુભવ પ્રાપ્ત કરીએ. આ ક્રિયા વારંવાર કરવામાં આવે તો એક ટેવ કે આદત બની જાય. ત્યારબાદ તેમા મન અને બુદ્ધિની ભૂમિકાની જરૂર રહેતી નથી. માત્ર સંસ્કારમાથી વિચાર આવે છે અને તે પ્રક્રિયા મન અને બુદ્ધિની કામગીરી વગર જ કર્મમાં પરિવર્તિત થાય છે. વિચારની ઉત્પત્તિનું સ્થાન મુખ્યત્વે તેની આસપાસની પરિસ્થિતિ, પ્રતિભાવ અથવા પ્રતિક્રિયા તેમજ ભૂતકાળની સ્મૃતિ (જેમાં ભૂતકાળના જન્મના સંસ્કારોનો પણ સમાવેશ થાય છે) ઉપર આધાર રાખે છે. સંગતના સંસ્કાર આત્મા ઉપર આશરે ૨૦ % ભાગ ભજવે છે.

૪. ઈશ્વર દત્ત સંસ્કાર: ઈશ્વર દત્ત સંસ્કારને પાયારૂપ કે મૂળભૂત સંસ્કાર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, જે દરેક મનુષ્ય આત્માને ગમે છે. આ સંસ્કાર આત્મા જ્યારે આ સૃષ્ટિ રંગમંચ ઉપર પોતાનું પાત્ર ભજવવા પ્રથમ જન્મ ધારણ કરે છે, ત્યારથી સાથે લઈને આવે છે. આ સાત પ્રકારનાં આત્માના ગુણ છે, જે દરેક પસંદ કરે છે. પ્રથમ ગુણ જ્ઞાન છે, આથી માનવ આત્માને નવીન જાણવાની હમેશા ઉત્કંઠા રહે છે. આજીવન માનવ નવું શીખતો રહે છે અને પોતાનું જીવન વધુમાં વધુ સુખ, શાંતિ, આનંદથી ભરપૂર કરે છે. માનવ આત્મામાં અમાપ શક્તિ રહેલી છે, જેનાથી પોતાનું શરીર, ઘર, કાર્યાલય વગેરે ચલાવે છે. વડાપ્રધાન કે પ્રમુખ હોય તો રાષ્ટ્ર કે વિશ્વ ઉપર રાજ્ય કરે છે, જે એક જ્યોતીબિંદુ આત્માની શક્તિ કાર્ય કરે છે. માનવ આત્મા પવિત્ર અર્થાત્ સ્વચ્છ અને શુદ્ધ છે, જે પોતે સ્વચ્છ રહે છે અને પોતાની આસપાસ પણ સ્વચ્છતા રાખે છે તેમજ શુદ્ધ અર્થાત્ અંદર બહાર એક સમાન રહે છે અર્થાત્ આત્મા જે વિચારે છે તે બોલશે અને તે પ્રમાણે કાર્ય કરશે.. દરેક આત્મા કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં માનવને સત્યનો રાહ જ દર્શાવે છે. બાકીના ચાર ગુણ જેવા કે સુખ, શાંતિ, આનંદ અને પ્રેમ પણ દરેક માનવ આત્મા પોતાના જીવનમાં ઈચ્છે છે. આ સાત ગુણ જ્ઞાન, શક્તિ, પવિત્રતા, સુખ, શાંતિ, આનંદ અને પ્રેમ દરેક માનવ આત્માના પાયારૂપ કે મૂળભૂત છે, જેને ઈશ્વર દત્ત સંસ્કાર તરીકે માનવામાં આવે છે, જે આશરે ૨૦ % જેટલાં હોય છે.

૫. પ્રેરકબળથી સર્જિત સંસ્કાર: મનુષ્ય આત્મા પોતાની ઈચ્છા-શક્તિ (will power)ને આધારે પણ દ્રઢ સંકલ્પથી પોતાના સંસ્કાર બદલી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ આત્માને પોતાની કુટેવ પસંદ ના હોય અને તેને સાનુકુળ તેમજ ઉત્સાહ જનક પરિસ્થિતિ મળે તો તુરંત અથવા તબક્કાવાર તેને છોડે છે. કોઈ વ્યક્તિ મંદિર, મસ્જિદ, ચર્ચ કે ગુરૂદ્વારા જાય છે અને આવી સાનુકુળતા મળતા જ પોતાની કુટેવ છોડવા દ્રઢ સંકલ્પ કરે છે અને છોડે પણ છે. આવા આશરે ૨૦ % સંસ્કાર પ્રેરકબળથી સર્જિત સંસ્કાર દરેક માનવ આત્મામાં રહેલા હોય છે.

સંસ્કાર પરિવર્તન કેવી રીતે થાય? માનવ મનના વિચાર, વાણી અને કર્મની તમામ છાપ કે યાદ સંસ્કારનાં રૂપે આત્મા ઉપર અંકિત થાય છે, જેની શરૂઆત હમેશા

વિચારથી જ થાય છે. કહેવત પણ છે "જેવું વિચારશો તેવાં બની જશો." માનવ આત્માનો મુખ્ય ખોરાક જ વિચાર છે. તેથી તમારા વિચારો પ્રત્યે ધ્યાન આપો કારણ કે વિચારો જ શબ્દો બને છે. તમારા શબ્દો પ્રત્યે ધ્યાન આપો કારણ કે તે છેલ્લે કર્મમાં પરિણમે છે. વિચારો તરફ સભાન રહો કારણ કે વિચારો ચારે તરફ દીવા-દાંડિની માફક પ્રકૃતિમાં ફેલાય છે. પ્રકૃતિનો સામાન્ય નિયમ છે કે "જેવું વાવો તેવું લણો" અને પ્રકૃતિ અનેક ગણુ પાછુ આપે છે. ઉદાહરણ તરીકે, અનાજનો એક દાણો કે વૃક્ષનું એક બીજ વાવો તો અનેક અનાજનાં દાણાં તેમજ અનેક વૃક્ષનાં ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેવી જ રીતે પ્રકૃતિમાં નકારાત્મક અથવા હકારાત્મક વિચાર સ્પંદન રૂપે પ્રવાહિત કરવામાં આવે છે, તે અનેક ગણુ ઉમેરાયને પરત ફરે છે. જેમ બેંકમાં નાણાં મુકવામાં આવે તો બેન્ક તેના ઉપર વ્યાજ સહિત નાણાં પરત કરે છે, તેજ રીતે પ્રકૃતિ પણ હકારાત્મક કે નકારાત્મક વિચારમાં તેવાજ વિચાર ઉમેરીને પરત મોકલે છે. આથી જેવો વિચાર વાવો તેવું કર્મ લણો, જેવું કર્મ વાવો તેવી ટેવ લણો, જેવી ટેવ વાવો તેવું ચરિત્ર લણો અને જેવું ચરિત્ર વાવો તેવું ભાગ્ય લણો, અર્થાત્ કેવું ભાગ્ય બનાવવું તે આપણાં જ હાથમાં છે, જેની શરુઆત વિચારથી જ થાય છે. પરમાત્મા કોઈનું પણ ભાગ્ય લખતા નથી. આથી આપણે આપણા ભાગ્યનું નિર્માણ શ્રેષ્ઠ વિચારરૂપી બીજ વડે કરીએ. દુનિયાની તમામ સંસ્થાઓ કેવી રીતે વાત કરવી, કેવું કર્મ કરવું તે શીખવે છે, પરંતુ પરમાત્મા જ શું અને કેવું વિચારવું તે કળા શીખવે છે. આપણે આપણા બાળકોનું ભાગ્ય લખવું હોય તો તમામનું ભાગ્ય સર્વ-શ્રેષ્ઠ લખીએ, તેવી જ રીતે પરમાત્મા પણ તેના બાળકોનું ભાગ્ય સર્વ-શ્રેષ્ઠ જ લખે. કોઈનું ભાગ્ય સારું અને કોઈનું ખરાબ ન લખે. પરમાત્મા ભાગ્ય લખવાની કલમ આપણા હાથમાં સોંપે છે, જેનું નિર્માણ આપણે શ્રેષ્ઠ વિચારોથી કરવાનું છે, જે આત્માના સંસ્કાર તરીકે સાથે આવે છે. આથી સંસ્કાર પરિવર્તન વિચાર પરિવર્તન દ્વારા જ થઈ શકે અને સ્વ-પરિવર્તનથી જ વિશ્વ-પરિવર્તન લાવી શકાય. તો ચાલો આપણે સૌ વિચાર પરિવર્તનથી સ્વ-પરિવર્તન લાવીએ, જે વિશ્વ-પરિવર્તનનો આધાર સ્તંભ બને છે. આપણે વારંવાર ધ્યાન દ્વારા આપણા શ્રેષ્ઠ સંસ્કાર બનાવી શકીએ છીએ. ચાલો આપણે આપણા વિચારોને સકારાત્મક, શક્તિશાળી, શુદ્ધ અને ઉન્નત બનાવીને પરમાત્માની મદદથી આ પૃથ્વી પર સ્વર્ગનું પુનઃ સર્જન કરીએ.

આપણે સંસ્કારના જ્ઞાનના આધારે ધ્યાન કરીએ. આપણે શરીર નહિ પણ આત્મા છીએ. આપણે મન અને બુદ્ધિ દ્વારા જે વિચાર કે કર્મ કરીએ તેની છાપ આત્મા ઉપર પડે છે, જેને સામાન્ય ભાષામાં ટેવ કે આદત કહેવામાં આવે છે, જેનું ચારિત્ર્ય બને છે. આ ચારિત્ર્યના આધારે આપણું ભાગ્ય બને છે અર્થાત આપણે આપણા ભાગ્યના નિર્માતા છીએ. પરમાત્મા કોઈનું ભાગ્ય લખતા નથી પરંતુ ભાગ્ય લખવાની વિચારરૂપી કલમ આપણને

સૌપી દે છે, જેનાથી પોતાનું ભાગ્ય પોતાની પસંદગી મુજબ બનાવી શકાય. આજથી આપણે દરરોજ સમયાંતરે આપણા વિચારો અને કર્મની તપાસ (checking) કરીશું અને તેને પરિવર્તન (transformation) કરીશું કે જેથી આપણું ભવિષ્ય ઉજ્જવળ બને. કોઈપણ પરિસ્થિતિ, પ્રશ્નો, પડકારો, વિઘ્નો વગેરેને શાંત, સ્થિર અને સ્વસ્થ રીતે પાર કરીશું. આપણે સ્વપરિવર્તન દ્વારા પરમાત્માની શક્તિથી વિશ્વપરિવર્તન અવશ્ય કરીશું.